

Slumpmässiga frivilliga drogtester på högstadiet och gymnasiet

Bilaga 1

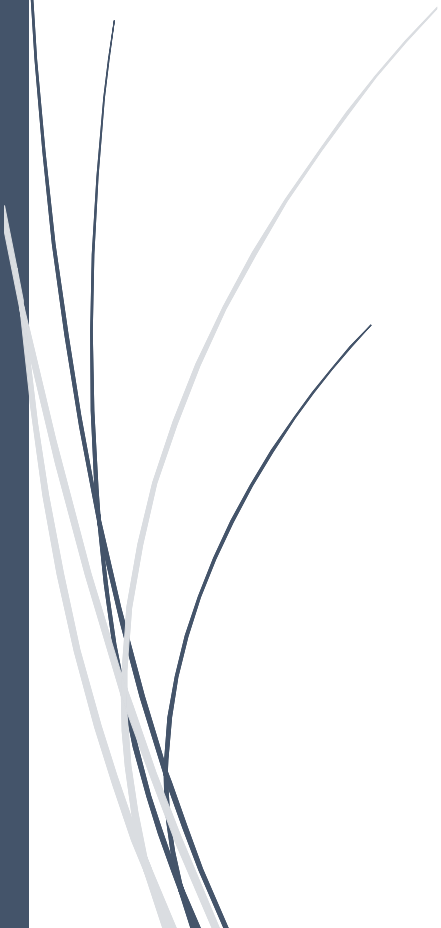
Dnr BSN 2024–34

Ann-Katrin Hegart

Enheten för resultat och analys

Avdelningen för kvalitetsutveckling och strategisk planering

Barn- och utbildningskontoret

Innehåll

1. Sammanfattning	2
2. Inledning	3
3. Resultat	3
3.1. Drogssituationen i Sverige.....	3
3.2. Drogssituationen i Norrtälje	4
3.3. Narkotikafri skolas modell för frivilliga och slumpmässiga drogtestar.....	5
3.4. Fristående gymnasieskolor som genomför tester i kommunen	6
3.5. För- och nackdelar med modellen	6
4. Analys.....	7
4.1. Juridik	7
4.2. Bristande forskningsunderlag	8
4.3. Ansvarsfrågan vid positivt provsvar	9
4.4. Högstadiet.....	9
4.5. Gymnasiet.....	10
5. Slutsatser	10
6. Referenser.....	11

1. Sammanfattning

Barn- och utbildningskontoret har fått i uppdrag av utbildningsnämnden och barn- och skolnämnden att utreda hur införande av slumpmässiga frivilliga drogtester på högstadiet och gymnasiet kan genomföras.

I jämförelse med andra kommuner i regionen är droganvändningen låg i Norrtälje kommun. Generellt sett har droganvändning bland unga i Norrtälje legat på en relativt konstant nivå under de fem senaste åren. Den grupp som bryter mönstret är flickor i årskurs 9 där antalet som har provat droger mer än fördubblats i Norrtälje kommun under en sjuårsperiod. Gruppen ickebinära elever ligger också högre än andra grupper. Generellt sett anses ungas syn på droganvändning ha blivit mer liberal under senare år och en koppling mellan psykisk ohälsa och drogbruk kan identifieras¹.

Juridiken spelar stor roll när det gäller drogtestning i skolan och frågan har diskuterats länge. Regeringsformen² säger att medborgare är skyddade mot påtvingat kroppsligt ingrepp från det allmänna. Urinprov anses vara ett sådant och skapar därmed svårigheter att testa om någon använt droger. Frågan granskades av Justitieombudsmannen 2010 som då fann att om frivilligheten gällande provtagning kunde garanteras så förelåg inte något hinder att genomföra slumpmässiga frivilliga drogtester i skolan. Som kontrast avråder dock Skolinspektion från detta.

Idag genomför en högstadieskola och drygt 60 gymnasieskolor i riket slumpmässiga frivilliga drogtester. Vissa redovisar positiva resultat och erfarenheter medan andra hänvisar till att forskningsunderlaget är alltför magert. En fristående skola i Norrtälje kommun, Skärgårdsgymnasiet, arbetar enligt en modell framtagen av *Narkotikafri skola*. Enligt kurator på skolan är de nöjda med modellen och utfallet. Skolan erbjuder enbart yrkesutbildningar och på grund av säkerhetsskäl kan drogtester på just yrkesprogram ha en högre relevans då till exempel fordon och verktyg ofta används i dessa utbildningar. Carl Wahrens gymnasieskola genomför tester vid misstanke men utgår inte från *Narkotikafri skolas* modell.

Utredningen finner att slumpmässiga frivilliga drogtester inte lämpar sig för högstadiet då *Narkotikafri skolas* modell är utformad för gymnasiet och är den modell som generellt används i de skolor som genomför slumpmässiga frivilliga drogtester. Såväl modell för genomförande som forskningsgrund för drogtester på högstadiet saknas i stort sett helt.

Slumpmässiga frivilliga drogtester har en högre relevans på gymnasiet, främst gällande yrkesprogram där ofta riskfyllda praktiska moment ingår. Mot bakgrund av underlag från de instanser som uttalat sig kring införande av drogtester enligt modellen *Narkotikafri skola* i gymnasiet blir dock ändå bedömningen att det inte kommer att lösa de problem som Norrtälje kommun står inför.

Andra insatser som samarbeten mellan socialtjänst, TINK och barn- och utbildningsförvaltningen bedöms kunna ge bättre effekt i arbetet mot ungdomars droganvändning.

¹ Eva Barredahl, enhetschef Tiohundra

² Regeringsformen, 2 kapitlet 6§

2. Inledning

Barn- och utbildningskontoret har fått i uppdrag av barn- och skolnämnden och utbildningsnämnden att utreda hur införande av slumpmässiga frivilliga drogtester på högstadiet och gymnasiet kan genomföras.

Syftet med rapporten är att utreda om slumpmässig frivillig drogtestning bland grupper av elever kan vara aktuellt för Norrtälje kommun som en insats bland andra i det förebyggande arbetet mot droganvändning hos unga.

3. Resultat

Skolor arbetar generellt drogförebyggande både genom ordinarie verksamhet, ANDT-arbetet (arbete mot alkohol, narkotika, doping och tobak) och yttre insatser som till exempel droghundar som söker igenom lokalerna. I Folkhälsomyndighetens rapport från 2022 konstateras att Sveriges kommuner har en god grundstruktur för det narkotikaförebyggande arbetet. Samtidigt konstateras att arbetet inom ANDT minskade i kommunerna under åren 2012 - 2021.

Idag genomför drygt 60-talet skolor slumpmässiga och frivilliga drogtester i landet. Av dessa är det en högstadieskola och 61 gymnasieskolor. I sex medelstora kommuner genomför samtliga kommunala gymnasieskolor slumpmässiga frivilliga drogtester.³

Att införa slumpmässiga frivilliga drogtester i skolans arbete mot droger är något som har debatterats under lång tid då det har ansetts strida mot regeringsformen⁴ där det anges att "varje medborgare är skyddad mot påtvingat kroppsligt ingrepp" från det allmänna. Urinprov anses vara ett sådant kroppsligt ingrepp.

2010 prövades saken av Justitieombudsmannen, JO, som fann att drogtester på frivillig basis ej stod i strid med regeringsformen förutsatt att frivillighet kring testerna var garanterad. Detta har utkristalliserats som den juridiska kärnpunkten för slumpmässiga frivilliga drogtester i skolan då reell frivillighet anses svår att garantera och påvisa. Skolinspektionen avråder därför från att använda slumpmässiga och frivilliga drogtester i skolan. Även Skolverket har tidigare avrått men är nu neutrala i frågan.

3.1. Drog situationen i Sverige

Den vanligast drogen i Sverige är cannabis.⁵ Män uppger i högre grad än kvinnor att de använt cannabis under det senaste året. 7,8 procent av män i åldern 16–34 år har använt cannabis jämfört med 5,2 procent för kvinnorna. Går man ned i ålder förändras siffrorna. 14 procent av pojkarna och 13 procent av flickorna i årskurs 2 i gymnasieskolan har nyttjat cannabis. Året innan var det 16 procent för pojkarna och 12 procent för flickorna. Pojkarnas bruk har således minskat något och flickornas ökat något.

Narkotikabeslagen, narkotikarelaterade brott liksom antalet individer i narkotikarelaterad vård ökar. Under år 2020 ökade beslagen av marijuana och amfetamin men minskade för

³ *Organisationen Narkotikafri skola*

⁴ *Regeringsformen, 2 kapitlet 6§*

⁵ *Cannabis är ett samlingsnamn för narkotiska preparat som utvinns från plantor i växtsläktet Cannabis, till exempel hasch och marijuana. (Beroendecentrum Stockholm)*

hasch, heroin, kokain och ecstasy. Folkhälsomyndigheten konstaterar att priserna har gått upp något för vissa droger. Priset för hasch, som ingår i cannabisfamiljen och är den vanligaste drogen bland unga, däremot gick ned 8 procent. Drogerna har generellt blivit renare och därmed starkare. Trots detta faktum minskade antalet dödsfall genom överdos under åren 2017–2021.⁶

Jämfört med narkotikabruket i övriga Europa ligger Sverige lågt. Sverige har ungefär hälften av mängden brukare i årskurs nio i jämförelse med vissa länder i Europa, till exempel Frankrike och Grekland. Däremot ligger Sverige högt i drogrelaterade dödsfall, trots att en generell minskning av brukande kan iakttas.⁷

3.2. Drogssituationen i Norrtälje

Kommunen har bland det lägsta registrerade bruket av droger bland unga i regionen. Så har läget varit under de senaste fem åren. Cirka 10 procent av eleverna i årskurs 9 har testat droger någon gång, och i 90 procent av dessa fall har det handlat om cannabis.

Testandet av droger bland flickor i årskurs 9 har dock mer än fördubblats under en sjuårsperiod, från 4 procent till 10 procent under åren 2015–2022, (riket 9 procent.) Flickor har därmed nått upp till samma nivå som pojkar. För icke binära elever i årskurs 9 (år 2017) var siffran högre, 15 procent.

Tabell 1. Andel elever som svarar att de har använt narkotika. Källa Trygg i Norrtälje kommun (TINK).

	2015	2017 *	2019	2022	2022	2024?
	Norrtälje	Norrtälje	Norrtälje	Norrtälje	Länet- Stockholm	
Flickor åk 7	2%	2%	1%	2%		
Pojkar åk 7	2%	0%	1%	1%		
Flickor åk 9	4%	3%	8%	10%	9%	
Pojkar åk 9	6%	3%	7%	10%	10%	
Flickor åk 2	14%	7%	15%	12%	18%	
Pojkar åk 2	15%	10%	11%	12%	24%	

*2017 så hade de i åk 9 som fyllt i "annan" som kön, använt narkotika 15%

Norrtäljes framgång i att hålla bruket jämförelsevis lågt kan kopplas till samordnade insatser och tidiga upptäckter.⁸ Polis, socialtjänst, skola och ungdomsmottagningar möts regelbundet i möten anordnade av Trygg i Norrtälje. Trygg i Norrtälje har länge arbetat med att engagera och utbilda vårdnadshavare och i dagsläget finns 19 aktiva vårdnadshavargrupper under utbildning i kommunen. Vårdnadshavarens roll är en viktig del i det preventiva arbetet men de har tidigare till stor del varit en svår grupp att nå.

Trender kommer och går när det gäller bruket av droger bland unga: just nu är det i Norrtälje kommun mycket boffning (inandning av gaser från till exempel sprayer som ger syrebrist så att ett kort rus upplevs). I somras var det HHC (Hexahydrocannabinol) i form

⁶ Folkhälsomyndighetens rapport, "Den svenska narkotikasituationen 2022"

⁷ Narkotikapolitiskt center, 2022

⁸ Trygg i Norrtälje (TINK)

av wape-olja eller godis (så kallade "Gummy Bears"). Det var då inte narkotikaklassat, vilket det är nu. När en substans narkotikaklassas ändrar tillverkarna oftast en liten beståndsdel så att det inte längre är narkotikaklassat. Bland yngre är det också vanligt att nyttja vitt snus och under senare tid att sniffa bensin.⁹ Ibland hävdas att bruket av droger kryper ned i åldrarna men det finns ännu inte statistiskt belägg för det fullt ut.¹⁰

Socialtjänsten kan se att de elever som fastnar i drogmissbruk och får vård hos Mini-Maria oftast kommer från likartade lägre socioekonomiska förhållanden. Elever med föräldrar med högre utbildning och inkomst ingriper generellt tidigare i de fall där barnen hamnat i ett drogbruk. En utmaning och karakteristiskt för Norrtälje kommun, menar personal från Tiohundra och Socialtjänsten, är psykisk ohälsa och bristande tillit till samhället bland invånare. Detta bidrar sannolikt till att många inte känner till hur det går till att få, eller ens vill ha, stöd och hjälp från samhällsinstanser som till exempel socialtjänsten och Mini-Maria.¹¹

3.3. Narkotikafri skolas modell för frivilliga och slumpmässiga drogtestar

Narkotikafri skola drivs av Riksförbundet Narkotikafritt Samhälle sedan 2008. De anger att de sprider kunskap, erfarenhet och metoder för att utveckla gymnasieskolans narkotikaförebyggande arbete. De har tagit fram en modell för hur slumpmässiga frivilliga drogtestar kan genomföras i gymnasieskolan. (Modellen presenteras i sin helhet i Bilaga 1.)

Modellen är framtagen tillsammans med Klippans gymnasieskolor samt Knut Hahn gymnasieskola i Ronneby och är generellt den modell som används på de skolor där slumpmässiga frivilliga drogtestar genomförs. Narkotikafri skolas modell bygger kortfattat på att större sammanhållna grupper, hel- eller halvklass, drogtestas vid oannonserade tillfällen. Skolan har innan testandet noga och tydligt informerat vid vårdnadshavarmöten och i klasserna om att testande sker, förklarat varför och konsekvenser vid ett eventuellt positivt testresultat. Vårdnadshavare och elever känner väl till gången och syftet. Ett dokument undertecknas av elev och vårdnadshavare för omyndig elev och ett kort samtal med varje elev genomförs alltid inför testet. Samtalen och testandet ombesörjs av elevhälsan. Eleven har på detta sätt upprepade möjligheter att avstå testet. Detta genomförande bedömdes av Justitieombudsmannen 2010 tillgodose det juridiska kravet på garanterad frivillighet.

Modellen inkluderar hela processen med information till elever och vårdnadshavare, frekvens, säker provtagning, teknik och avtal med ackrediterat laboratorium. I stödmaterialet i Bilaga 1 tas även organisation och ledning upp samt ansvarsfördelning. Modellen som presenteras är förknippad med kostnader. Ökad arbetsinsats krävs, samtalsrum och anpassade toaletter (vid urinprov) behöver iordningställas. Drogtestar behöver köpas in och avtal med testlaboratorium skrivas.

Någon modell för hur frivilliga drogtestar ska kunna genomföras på grundskolan har inte tagits fram av organisationen eller någon annan instans.

⁹ Trygg i Norrtälje, Sofie Ahlholm och David Isaksson

¹⁰ Trygg i Norrtälje, Sofie Ahlholm och David Isaksson

¹¹ Eva Barredal, enhetschef Tiohundra

3.4. Fristående gymnasieskolor som genomför tester i kommunen

Två fristående gymnasieskolor i Norrtälje kommun, Carl Wahrens gymnasium i Hallstavik och Skärgårdsgymnasiet i Norrtälje tätort har tillfrågats i utredningen då de båda sedan en tid genomför drogtestar på elever, fast på olika sätt.

Carl Wahrens gymnasieskola har en plan för införande av slumpmässiga frivilliga drogtestar. Det var klart för start av frivilliga slumpmässiga drogtestar när pandemin kom vilket medförde att eleverna inte fanns i skolan så projektet pausades. Enligt skolans skolsköterska är det tveksamt om planerna kommer att fullföljas. Carl Wahrens gymnasieskola har minskat i elevantal de senaste åren och menar hon att de klarar av att ha nära relation och god kontroll på elevernas mående ändå. De genomför dock som tidigare riktade frivilliga tester vid misstanke om bruk eller missbruk hos enskild elev.

Personal vid Carl Wahrens gymnasieskola säger att de elever som testar positivt är få men kommer så gott som alltid från någon av två elevkategorier, elever med ADHD eller elever med psykisk ohälsa. De droger som oftast används av dessa grupper är hasch, morfin eller heroin. Då Carl Wahren endast har yrkesprogram har elever som testats positivt förbjudits att delta i praktiska moment under en tid av säkerhetsskäl.

Den andra gymnasieskolan som genomför drogtestar i Norrtälje kommun är Skärgårdsgymnasiet i Norrtälje tätort. De erbjuder enbart yrkesprogram. Skolan genomför, till skillnad från Carl Wahrens gymnasieskola, slumpmässiga frivilliga drogtestar för grupper av elever enligt den modell från *Narkotikafri skola* som beskrivs utförligt i bilaga 1.

Skolan är nöjd med modellen och uppger att de som nekar test är få, uppskattningsvis en procent som då har uppgivit religiösa skäl. Vid ett positivt testresultat görs orosanmälan till socialtjänsten och eleven följs upp av kurator och/eller mentor. Eleven stängs under en tid av från deltagande i riskfyllda moment av undervisningen, till exempel nyttjande av motorsåg. Vid uppvisande av negativt testresultat deltar eleven igen.

Skärgårdsgymnasiet har nyligen bytt ut urinprovet mot salivprov då det är betydligt enklare och mindre kränkande att genomföra. Med salivprov går det inte att testa för lika många typer av droger som urinprovet. Testet måste också användas tätare inpå brukartillfället än urinprovet för att ge utslag. Den vanligaste och mest ökande drogen enligt skolkuratorn är hasch i form av olja som röks i en wape. I och med den typen av enkelt droganvändande har det blivit mer accepterat bland unga.

3.5. För- och nackdelar med modellen

Slumpmässiga frivilliga drogtestar möter olika reaktioner hos instanser som arbetar med ungdomar i Norrtälje kommun. Flertalet anser den alltför hårdför och vill gå en annan och mjukare väg för att nå rätt målgrupp:

- *Tillförordnad enhetschef inom socialförvaltningen* är starkt emot ett införande av slumpmässiga frivilliga drogtestar. Hon menar att det riskerar att öka bristen på tillit till samhället och dess institutioner och i stället för hjälp skapa en känsla av ytterligare kontroll från samhällets sida. Hon befarar att vi sannolikt inte kommer att nå de individer vi vill och behöver nå genom slumpmässiga frivilliga drogtestar i skolan. Hon hävdar även att själva testandet går emot Barnkonventionen.

Gemensamt med enhetschef på Tiohundra, vill hon i stället se ökade resurser för Mini-Maria så att de aktivt kan gå ut mer proaktivt i samhället med information och kampanjer i förebyggande syfte. Behovet är att skapa möten, samtal och relation till de unga. Varken socialtjänsten eller Mini-Maria har idag möjligheter till ett sådant förebyggande arbete.

- *Trygg i Norrtälje (TINK)* avvisar slumpmässiga frivilliga drogtestar som ett led i det förebyggande arbetet mot droganvändning eller i avskräckande syfte. Detta gäller framför allt högstadiet. Trygg i Norrtälje anser att det skulle innebära en påtaglig kostnadsökning och att avskräckande insatser sällan har effekt på tonåringar. På gymnasiet kan det ha relevans på grund av säkerhetsaspekter vid yrkesprogram.

De ser hellre att den samverkan för tidiga insatser som arbetats fram i Norrtälje kommun, där tidig upptäckt, vård, stöd och behandling varit en framgångsrik väg, fortsätter och utvecklas vidare. De vill se ökad samverkan med socialförvaltningen genom att ge alla anställda inom skolan ges utbildning för att våga lita på sina iakttagelser av elever och följa den lagenliga skyldigheten att göra orosanmälningar så snart oro föreligger för elev. Detta skulle kunna innebära att socialförvaltningens resurser behöver ökas. Fler vuxna, till exempel socialpedagoger, behöver finnas i skolan för att klara detta, menar de.

- Personal vid *Carl Wahrens gymnasium* har svårt att se att slumpmässiga frivilliga drogtestar av elevgrupper skulle ge så mycket mer på sin skola eftersom elevantalet är så lågt. Att arbeta enligt modellen är kostsamt då det krävs tester, ökad arbetsinsats och anpassning av lokaler. De menar, i motsats till Trygg i Norrtälje, att det kanske är mer relevant på högstadiet då många börjar testa droger tidigt, vid 12–15 års ålder.
- Personal vid *Skärgårdsgymnasiet*, där drogtestning enligt *Narkotikafri skolas* modell genomförs, anser att fördelarna är många, eleverna blir till exempel mer försiktiga med testandet av droger. Genom det samtal som hålls vid provtagningen kommer de närmare eleverna och kan prata mer förtroligt och naturligt kring droger. Nackdelen med modellen är att den är kostsam men de anser ändå att det är värt det. Dock är de bekymrade över att skolan står ensam kring problematiken i för hög grad och önskar att Mini-Maria skulle ha betydligt mer resurser för en snabbare gång och större delaktighet i uppföljning. De ställer sig frågan hur långt skolans ansvar egentligen går. De anser att modellen skulle kunna ha relevans på högstadiet.

De olika aktörerna lyfter skiftande aspekter kring testande och flera har gemensamt en skeptisk syn på slumpmässiga frivilliga drogtestar. Det kan i sig innebära bekymmer vid ett eventuellt införande i kommunen.

4. Analys

4.1. Juridik

Att genomföra slumpmässiga och frivilliga drogtestar medför svåra frågeställningar och ställningstaganden. Garanti för verklig frivillighet att testas som elev är den juridiska

knuten och svår att garantera. Just fastställande och garanterande av frivilligheten var själva kärnan i Justitieombudsmannens godkännande av drogtestande i skola. Tolkningen av regeringsformens text om medborgares skydd från kränkande ingrepp av det allmänna utgör alltså den juridiska utgångspunkten om slumpmässiga frivilliga drogtesters genomförande i skolan är möjlig.

Justitieombudsmannens utlåtande 2010¹² kan se tydligt och säkert ut vid en första anblick men möjligheten att avgöra om frivillighet vid testning verkligen föreligger får anses begränsad och kan komma att testas ytterligare, till exempel med nya anmälningar till Justitieombudsmannen.

De flesta skolor som genomför drogtestar nyttjar övervakade urinprov. Eleven släpps in på en toalett och personal väntar utanför för att ta emot provet. För att urintestet ska vara tillförlitligt måste det vara övervakat, alltså att någon tittar på dig när du kissar och det kan anses starkt integritetskränkande. Det skapar ytterligare juridiska problem kring frågan om personlig integritet.

Att i stället för urinprov nyttja salivprov, som blivit vanligare under senare tid, kan möjligen lätta något på utmaningen att möta det juridiska kravet då det är betydligt enklare att genomföra och får anses som betydligt mindre kränkande. Detta är dock inget som ännu prövats i juridiska instanser. Det används idag av Skärgårdsgymnasiet som nyligen gått över från urinprov. Båda testerna går att manipulera genom att till exempel dricka mycket vatten inför urinprovet eller skölja munnen inför salivprovet. Detta är något att beakta och organisera för vid ett eventuellt införande av slumpmässiga frivilliga drogtestar då hel eller halvklass testas och resten av gruppen väntar.

Idag brukas långt mer än enbart traditionella drogklassade produkter i syfte att skapa ett rus eller ett lugn, till exempel olika substanser för medicinskt bruk eller syntetiska substanser. Det föreligger en risk att ett drogtest inte ger utslag för dessa substanser och kan därför bli ett trubbigt instrument.

4.2. Bristande forskningsunderlag

Forskningsunderlaget för slumpmässiga frivilliga drogtestar i skolan och forskning på svenska förhållanden är mycket begränsat. Björn Johnson är professor i socialt arbete vid Lunds universitet och har bland annat forskat om drogprevention i skolor. Han menar att det finns väldigt lite forskning kring effekterna av att genomföra drogtestar i skolan och i preventivt syfte. Det blir helt enkelt svårt att utifrån forskning säga vad som fungerar och inte fungerar. Han bedömer att det är problematiskt när man implementerar en metod

¹² Enligt 2 kapitlet 6 § i regeringsformen (RF) är varje medborgare skyddad gentemot det allmänna mot påtvingat kroppsligt ingrepp. Att lämna urinprov är ett sådant ingrepp. I ett vägledande fall för Justitieombudsmannen (2010/11 s. 509) prövades frågan om drogtestar i skolan är förenliga med regeringsformen. Bakgrunden var att Nässjö kommun fattat beslut om att införa slumpvisa frivilliga drogtestar av elever på ett gymnasium i kommunen vilket Skolinspektionen motsatte sig. Nässjö kommun menade, vilket prövades av Justitieombudsmannen, att frivilligheten säkerställdes genom tre steg innan ett urinprov fick tas. Eleven skulle för det första underteckna en överenskommelse om att hen får finnas med i den grupp av elever från vilka skolan slumpmässigt väljer vilka som ska testas. Elevens föräldrar skulle för det andra, om eleven inte är myndig, underteckna samma överenskommelse. En elev som blivit utvald att testas skulle slutligen få information vid provtillfället om att drogtestet är frivilligt. Justitieombudsmannens slutsats var att eleven därigenom "på ett tillfredsställande sätt" ges möjlighet att fatta ett eget beslut om att vara med i testgruppen och att eleven "själv och fritt" kan bestämma om hen vill lämna ett urinprov gav utslaget att slumpvisa drogtesterna därför generellt inte kan anses stå i strid med regeringsformen. Rättsläget vad gäller drogtestar i skolan klargjordes därmed.

som man inte vet fullt ut om den fungerar. Både Folkhälsoinstitutet och Statens beredning för medicinsk och social utvärdering har ställt sig skeptiska till slumpmässiga och frivilliga drogtestar på unga.

Även om elevhälsopersonal på de fristående gymnasieskolorna anser att det kan vara bra med drogtestar redan på högstadiet för att förebygga tidigt drogtestande är det nästan helt outforskad mark. Endast en skola av över 60 skolor som genomför slumpmässiga och frivilliga drogtestar är en grundskola. Garanterad frivillighet blir mer komplicerad då eleverna på grundskolan är yngre. Att säkerställa att det är frivilligt, utan påverkan av skolpersonal, blir svårt att avgöra, särskilt då skolplikt råder för elever på högstadiet.

4.3. Ansvarsfrågan vid positivt provsvar

Elevhälsans ansvar har ökat under senare tid men skolan har varken rätten eller skyldigheten att vårda. Vid ett positivt provsvar är någon form av påföljd, uppföljning och eventuell vård påkallad. Skolan kan och bör då hänvisa till vården men inga krav kan ställas på att så sker. Skolan riskerar därmed att snabbt hamna i ett osäkert läge. Är eleven under 18 år ska alltid en orosanmälan göras till socialtjänsten så snart oro föreligger. Skolan får inte alltid återkoppling på resultatet, mer än att en utredning har påbörjats. För att få återkoppling om elevens resultat krävs ett medgivande från myndig elev eller vårdnadshavare för att bryta sekretessen. Rutiner och standarder för detta saknas ofta.

Socialtjänsten vill i regel inte utföra ett drogtest på beställning från skolan utan vill göra en egen bedömning av situationen och av vilken insats som ska erbjudas. Vanligen vill socialtjänsten också att ett drogtest bara utförs om eleven deltar i samtal. Det betyder att det kan dra ut på tiden innan något händer. Socialtjänsten kan endast erbjuda stöd som är frivillig.

Vardagen i skolan aktualiserar frågan hur agerandet från personal bör vara när enskild elev uppvisar tecken och beteende som kan tyda på drogpåverkan. Situationen ställer krav på tydliga och välkända riktlinjer, en handlingsplan. Hög relevans råder framför allt på yrkesprogram där maskiner och kanske fordon används. I en sådan situation är drogtestning av enskild elev aktuell. En påverkad elevs agerande kan utgöra fara för personal, eleven själv och övriga elever och blir därmed en arbetsmiljöfråga. Enskild elevs beteende skapar i detta fall misstanke om bruk eller missbruk och ett frivilligt drogtest genomförs i syfte att vid ett positivt testresultat hänvisa till rätt insatser hos rätt instanser.

4.4. Högstadiet

Juridiken spelar en stor och svår roll i denna fråga och att fastställa och garantera graden av frivillighet vid testning kommer ännu mer i fokus om slumpmässiga frivilliga drogtestar genomförs på högstadiet där eleverna är yngre och i beroendeställning. Information, transparens och godkännande är viktiga faktorer som kräver hantering och därmed extra arbetsinsatser.

En högstadielev som testar droger gör det mycket sällan i skolan och en test i den åldern skulle sannolikt därför kunna visa ett negativt resultat. Oro finns då att uppföljning av eleven släpps på grund av det negativa resultatet vid en slumpmässig drogtest. Det

föreligger alltså osäkerhet kring tolkningen av utfallet av drogtestet vid ett negativt resultat.¹³ Orosanmälan till socialtjänsten ska alltid göras vid oro för elev under 18 år.

Flickorna i årskurs 9, liksom de icke binära eleverna, är grupper att fokusera på då insatser planeras. Flickors ökade drogbruk liksom ökade deltagande i kriminalitet har blivit synligt i statistik först under senare år. Även kopplingen mellan psykisk ohälsa och droganvändning har blivit tydligare.

Vetenskapligt underlag för att på ett säkert och beprövat sätt genomföra slumpmässiga frivilliga drogtestar på högstadiet är mycket bristfälligt. Det finns ingen modell framtagen för grundskolor och de dilemman som kan uppstå för att säkra att eleverna tar testerna helt frivilligt även om vårdnadshavare skulle medge ett test. Ytterligare en aspekt är skolsköterskans roll ifall minderårig elev samtycker till att drogtestas men en eller flera av vårdnadshavarna motsätter sig det. Frågan är om eleven har en självständig beslutanderätt oavsett sina vårdnadshavares avvikande uppfattning.¹⁴

Sekretessfrågan kan bli komplicerad och skolsköterskans arbetsbörda riskerar att utökas. Ett nekande till det frivilliga testet måste journalföras och frågan blir då vilka som har tillgång till journalen och vilka slutsatser som utan belägg kan dras.

4.5. Gymnasiet

Vid 18 års ålder blir elev myndig och då upphör skyldigheten från skolan att involvera vårdnadshavare. Orosanmälan krävs inte längre från skolans sida. Finns oro kan dock en orosanmälan göras för person 18–20 år gammal. Är personen äldre kan ärendet anmälas till kommunens socialtjänst. Drogtester har högre relevans på yrkesprogram där maskiner och eventuellt fordon används. De kan genomföras på olika sätt med olika syften. Slumpmässiga frivilliga drogtestar kan bedrivas i ett avskräckande och förebyggande syfte på utvalda grupperingar. Alternativt kan drogtest genomföras för enskild elev då elevens beteende skapar misstanke om bruk eller missbruk. Ett drogtest genomförs då i syfte att säkerställa en säker arbetsmiljö för elever och lärare och eventuellt hänvisa till lämplig vårdinsats för den aktuella eleven. Elevernas högre ålder innebär att det juridiska kravet om frivillighet vid testning kan mötas i högre grad.

5. Slutsatser

Utifrån utredningens resultat framgår att slumpmässiga frivilliga drogtestar inte lämpar sig för högstadiet då frivilligheten inte kan garanteras fullt ut på grund av elevernas låga ålder och att skolplikten kan ge uppfattningen att de inte har något val. Forskning på drogtestning i preventivt syfte i högstadieålder är i det närmaste obefintlig och modellen som presenteras och brukas på skolor är avsedd för gymnasiet.

På gymnasienivå däremot bedöms slumpmässiga frivilliga drogtestar ha en större relevans. Möjligheten att nå de juridiska kraven om garanterad frivillighet får anses vara högre då eleverna är äldre. Framför allt gäller relevansen gymnasiets yrkesprogram där det förekommer riskmoment och drogpåverkan kan utgöra omedelbar fara för elever såväl som personal. Relevansen för att införa slumpmässiga frivilliga drogtestar på gymnasiet stärks ytterligare då det framkommer att droganvändning och psykisk ohälsa har ett samband.

¹³ Trygg i Norrtälje

¹⁴ Elevhälsan, 2021-10-27

Att införa en modell som den från *Narkotikafri skola* som beskrivs i utredningen innebär en lång och noggrann process i planering och genomförande. Forskning liksom resultat från forskning kring slumpmässiga frivilliga drogtestar i förebyggande syfte är begränsad och modellen anses kostsam.

Utifrån de instanser som uttalat sig om att införa drogtestar enligt modellen *Narkotikafri skola* är bedömningen att det inte kommer att lösa de problem som Norrtälje kommun står inför. Andra insatser som samarbeten mellan socialtjänst, TINK och barn- och utbildningsförvaltningen kan ge bättre effekt i arbetet mot ungdomars droganvändning.

6. Referenser

Muntliga källor

Ahlholm Sofie, Trygg i Norrtälje, 2024-01-10

Barredal Eva, enhetschef, Tiohundra 2024-01-19

Isaksson David, Trygg i Norrtälje, 2024-01-10

Johansson, Gustav, rektor, Rodengymnasiet, 2024-01-23

Lund, Lillevi, skolkurator, Skärgårdsgymnasiet, Norrtälje, 2024-01-15

Stenbäck Lorenný, tillförordnad enhetschef, socialtjänsten Norrtälje kommun, 24-01-19

Söderberg Kjell Dahl Helena, skolsköterska, Carl Wahrens gymnasium, Hallstavik, 2024-01-10

Sofie Ahlholm och David Isaksson, Trygg i Norrtälje, 2024-01-10

Wemhöner, Alina, medicinskt ledningsansvar skolsköterskor, Norrtälje kommun, 2024-01-23

Övriga källor

Alkohol & Narkotika, 5/2020

Beroendecentrum Stockholm, 24-01-25

Narkotikapolitiskt center, 2022

Regeringsformen, 2 kapitlet 6§

TT, 2019-09-02

Elevhälsan, 2021-10-27

Folkhälsomyndigheten, Den svenska narkotikasituationen 2022

Riksförbundet Narkotikafritt Samhälle, Narkotikafri skola, Webinarium, november 2023